

S:T RAGNHILDS GILLES
ÅRSBOK

1937.

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1937

RAMUNDERSAGAN

Ramunder geck uti stugan in
Alt där de Skräddare suto;
Hör Du Skräddare hwad jag säger dig,
Will Du göra Ramunder kläder?
Hwarför icke det? Sade Skräddaren,
Då så gör Du mycket wäl,
Sade Ramunder den unga.

vers 3:de

Ramunder geck Sig wid saltan Siöstrand,
Der feck han se Siu lättar stända;
Tar jag Ramunder på min minsta hand,
Så kastar jag honom öfwer stänga;
Det är inte allenast Du,
Kom I alla Siu.
Sade Ramunder den unga.

vers 6:te

1801.

Pl.

Ramunder han tog til sit Swärd,
Det han kalla Dyrningen dyra;
Där högg han alla Siu lättar så,
At blodet rann dem til döda;
Där ligga I alla Siu,
Lell står jag här ännu
Sade Ramunder den unga.

vers 7:de

Första tag de togo ihop,
De togo ihop med händer,
Ramunder nappa i lättens skägg,
At köttet lossna från tänder;
Illa grinar Du, sade Ramunder,
Wärre ser du ut, Sade Ramunder den unga.

vers 10:de

Ramunder nappa til sit stora Swärd,
Det han kalla Dymlingen Dyra;
Så hugger han lättens hufvud af,
Det mästa fyra par Oxar orka röra;
Jag mente det skulle intet nappa,
Det nappar lika wäl Sade Ramunder den unga.

vers 12:te

Ramunder raskad' och slog omkring
Alt som en rasker Hielte;
Alla små Trollen han körde i ring
Och dem til Jordan nedfælde;
Här inne rår nu jag,
Det faller mig så wäl i lag,
Sade Ramunder den unga.

vers 14:de

Ramunder steg sig i skeppet in,
Det braka i hwar wrånga,
Alla Båtsmän i skeppet war
De tänkte de skulle förgånga;
Wi förgås nu intet här,
Wi segla lika wäl
Sade Ramunder den unga.

vers 15:de

Ramunder geck sig på Borggården in,
De lekte Boll och guld-tärning;
Alla förskräcktes för Ramunders skinn
Och för hans grymma Gebärder;
Wacker lek är det, sade Ramunder,
Får jag leka med, sade Ramunder den unga.

vers 18:de

Ramunder slog sina händer ihop,
At husen skakade och ristes;
Hwad hafwer jag så illa gjordt,
At jag hos Dig ej kan wistas?
Kom du ner til mej, sade Ramunder,
Jag har lust at leka med dej,
Sade Ramunder den unga.

vers 20:de

Ramunder slog på sit sköna Swärd,
At jorden hon gungad och ristes;
Foglarne dånad och föllo til mark,
Som förra siungde på qwiste;
Rätt nu blir jag wred, sade Ramunder,
kommer du intet ned?
Sade Ramunder den unga.

vers 21:ste

Juni 28. November. 1801. Pl.

Ramunder tog i dörren med kraft,
At hela muren han rennad',
Fönster och dörrar ur väggen sprack
Och stenarna ramlade neder;
Sägst tu jag slapp in sade Ramunder.
Nu gäller det på pälsen din,
Sade Ramunder den unga.

vers 23:de

Ramunder nappa til sit stora Swärd,
Det han kalla Dymlingen dyra,
Så högg han kejsarens lufwud af,
At det flög femton Spanska miler;
Jag mente det skulle intet nappa, sade Ramunder,
Det nappa lika wäl Sade Ramunder den unga.
vers 25:te

1.

Ramunder han vore sig en bättre man,
Om han hade bättre kläder.
Drottningen gaf honom kläderne ny,
Af bast och blaggarne grofva.
»Täcke vill jag inte ha», sade Ramunder,
»Täcke står mig inte bra», sade Ramunder den Unga.

2.

Fröken hon gaf honom kläderna ny,
Af silke och sammete fina.
»Bast och blaggarn vill jag ej ha,
»Det kan du gie tjenare dina.
»Täcke vill jag ha», sade Ramunder,
»Och täcke står mig bra», sade Ramunder den Unga.

3.

Ramunder gick sig i stugan in,
Allt där de skräddare sätte.
»Hörstu skräddare hvad jag säger dig,
»Will du göra Ramunder kläder?» —
»Hvarföre icke det», sade skräddaren. —
»Då så gör du mycket väl», sade Ramunder den Unga

4.

Femtio alnar til byxetyg,
 Och femton til byxeremar.
 »Detta skall du väl göra mig starkt,
 »Om du skall kläderna sömma.
 »Detta är mig nästan trångt», sade Ramunder,
 »Jag får intet stiga min gång», sade Ramunder den
 Unga.

5.

Ramunder takla til skeppen siu,
 Med tamp och utskurne flaggor,
 Så seglade han sig öfver saltan siö,
 Alt in uppå jättarnes lande.
 »Nu äro vi komne här», sade Ramunder,
 »Förutan stort besvär», sade Ramunder den Unga.

6.

Ramunder gick sig vid salta siöstrand,
 Där fick han se siu jättar stånda.
 »Tar jag Ramunder på min minsta hand,
 »Och kastar honom öfver stånga! —
 »Det är intet allenast du», sade Ramunder,
 »Kom I man alla siu», sade Ramunder den Unga.

7.

Ramunder han tog til sitt svärd,
 Det han kalla Dymlingen dyra,
 Där högg han alla siu jättar så,
 At blodet rann dem til döda.
 »Där ligga I alla siu», sade Ramunder,
 »Lell står iag här ännu», sade Ramunder den Unga.

8.

Ramunder gick sig bättre fram,
 Där fick han se stora jätten stånda,
 Femtijo alnar var han bred,
 Och hundrade var han långer.
 »Har du lust att hådra mig?» sade Ramunder,
 »Jag tör väl bida dig», sade Ramunder den Unga.

9.

»Kära Ramunder du lät mig lefva,
 »Och gör mig alsingen skada,
 »Siu tunnor guld vill jag dig gifva,
 »Och uti klareta vinet bada»!—
 »Den åttonde slincker med», sade Ramunder,
 »Du får ändå intet lefva», sade Ramunder den Unga.

10.

Första tag de togo i hop,
 The togo i hop med händer,
 Ramunder nappa i jättens skiägg,
 At köttet låssna från tänder.
 »Illa grinar du», sade Ramunder,
 »Värre ser du ut», sade Ramunder den Unga.

11.

Andra tag de togo i hop,
 De togo i hop med vrede,
 Det stora blå berget de stode uppå,
 De trampade neder i lera.
 »Det är en hårdan lek», sade jätten,
 »Den är nu nyss begynt», sade Ramunder den Unga.

12.

Ramunder nappa til sitt stora svärd,
 Det han kalla Dymlingen dyra,
 Så hugger han jättens hufvud af,
 Det mästa fyra par oxar orka köra.
 »Jag mente det skulle intet nappa», sade Ramunder,
 »Det nappa likaväl, sade Ramunder den Unga.

13.

Ramunder gick sig i berget in,
 Där alla små trollen sätte;
 Alla små trollen i berget satt,
 De mände för Ramunder gråta.
 »Gråter ej för mej», sade Ramunder,
 »Jag log aldrig åt dej», sade Ramunder den Unga.

14.

Ramunder raskad' och slog omkring,
 Alt som en rasker hielte,
 Alla små trollen han körde i ring,
 Och dem til jorden nedfälte.
 »Här inne rår nu jag», sade Ramunder,
 »Det faller mig så väl i lag», sade Ramunder den
 Unga.

15.

Ramunder steg sig i skeppet in,
 Det braka i hvarje vrånga,
 Alla båtsmän i skeppet var,
 De tänkte det skulle förgånga.
 »Vi förgås nu intet här», sade Ramunder,
 »Vi segla likaväl», sade Ramunder den Unga.

16.

Ramunder lastad' til skeppen siu,
 Med gull och ädla stenar,
 Och Ramunder segla alt öfver den siö,
 Och in på keysarens lande.
 »Nu är' vi komne här», sade Ramunder,
 »Nu ha vi bättre lärdt», sade Ramunder den Unga.

17.

Ramunder kasta sitt anekar på grund,
 Och bryggan på snöhvitan sand,
 Det var Ramunder första man,
 Som uppå landet mänd' springa,
 »Våga icke fler?» sade Ramunder,
 »Våga intet mer?» sade Ramunder den Unga.

18.

Ramunder gick sig på borggården in,
 Där de lekte bäll och gulltärning,
 Alla förskräcktes för Ramunders skinn,
 Och för han grymma gebärder.
 »Vacker lek är det», sade Ramunder,
 »Får jag leka med?» sade Ramunder den Unga.

19.

Keysaren ut genom fönstret såg,
 Med ånger och sorgfullt mode.
 »Hvad året för en kämpe uppå vår gård,
 »Som är uprunnen så stor?» —
 »Det är nu allaredan tid», sade Ramunder,
 »Jag har lust att hårdra dig!» sade Ramunder den
 Unga.

20.

Ramunder slog sina händer ihop,
 Att husen de skakad' och ristes:
 »Hvad hafver jag så illa giordt,
 »At jag hos dig ej kan vistas?» —
 »Kom du ner til mej», sade Ramunder,
 »Jag har lust att leka med dej», sade Ramunder den
 Unga.

21.

Ramunder slog på sitt skiöna svärd,
 At jorden hon gungad' och ristes.
 Foglarna dånad' och föllo till marck,
 Som förra sunge på qviste.
 »Rätt nu blir jag vred», sade Ramunder,
 »Kommer du icke ned», sade Ramunder den Unga.

22.

Ramunder gick sig til dören in,
 Med ifrigt sinn och mod.
 »Jag skall nu gå in i salen tin,
 »Fast järn och stål är' emot;
 »Akta dig man grant», sade Ramunder,
 »Här blir en hårdan kamp», sade Ramunder den Unga

23.

Ramunder tog i dörren med kraft,
 At hela muren han remnad',
 Fönster och dörrar ur väggen spräng,
 Och stenarne ramlade neder.
 »Sågstu jag slapp in!» sade Ramunder,
 »Nu gäller det pällsen din», sade Ramunder den
 Unga.

24.

»Käre Ramunder du lät mig lefva,
»Jag såg än aldrig din like,
»Min yngsta dotter vill jag dig gifva,
»Och hälften af mitt rike?» —
»Det tar jag när jag vill», sade Ramunder,
»Din dotter också till», sade Ramunder den Unga.

25.

Ramunder nappa til sitt stora svärd,
Det han kalla Dymlingen dyra,
Så högg kan keysarens hufvud af,
At det flög femton Spanka milar.
»Jag mente det skull' intet nappa!» sade Ramunder,
»Det nappa likaväl», sade Ramunder den Unga.

Ramundervisan

med tolv lavingar av PEHR HÖRBERG
jämte inledning av BENGT CNATTINGIUS.

I.

Pehr Hörberg, som prytt så många kyrkor i Östergötland, Småland och Södermanland med ståtliga altartavlor, var en stor mångfrestare. Utom sitt egentliga konstnärskall har han sysslat med allt upptänkligt: han gjorde orglar och fioler, astronomiska instrument, möbler, slädar, vagnar och perpetuum mobile. Samma mångsidighet utmärker honom som konstnär, och han utvecklade en sannskyldig uppfinningsförmåga för att framställa färger, tusch, fernissor och penslar samt utfundera lämpliga sätt att gjuta lerskulpturer i kolossalformat. Lika mångskiftande är hans ämnesval. Hans största insats i konsthistorien utgöra väl hans religiösa verk, men vid sidan därav sysslar han med klassiska forntidsämnen, folklivs- och frimurarscener samt ämnen ur den fornordiska sagan och svenska historien.

Speciellt kunna hans sagobilder påräkna ett intresse ur kulturhistorisk synpunkt. Han är i själva verket den förste i Sverige, som på allvar ägnar sig åt illustrerandet av isländska sagor och svenska folklvisor. Härvid tillmötesgår han ett intresse i samtiden. Sådana götiska ämnen började sporadiskt upptagas till behandling i Norden under de sista årtiondena

av 1700-talet. Några danska konstnärer gävo upptakten, inspirerade av litteraturen, främst teatern. Hos oss kom Elias Martin först. År 1783 började denne teckna illustrationer till Lagerbrings historia. Det är säkert ingen tillfällighet, att det sker samma år som Gustaf III:s pjäs »Oden och Frigga» uppfördes på Operan. Med Desprez' fantasifulla dekorationer gav den ett uppslag, som kan ha inspirerat konstnärerna.

Genom sina förbindelser med Desprez har också Hörberg under vistelsen vid konstakademien i Stockholm 1784—1787 blivit bekant med det moderna intresset för nordisk forntid. Hans vänner, såsom bröderna Silfverstolpe och framför allt major A. Fr. Skjöldebrand, ha säkerligen underblåst Hörbergs intresse för dessa ämnen.

Men ännu mera betydde målarens egen, naturliga fallenhet. Som ett minne av hans härstamning från de småländska skogarna, där han från barndomen hört sagor och där folktrons gestalter ännu voro levande, behåller han under hela sin verksamhet som konstnär en naiv bildfantasi och frodig fabuleringskonst. Inte minst i hans altartavlor utgöra dessa drag en mycket väsentlig bildgestaltande faktor, tydlig särskilt i en målning i Tåby kyrka nära Söderköping.

Från år 1787 härstamma hans första sagobilder, ett par lavyrer, som föreställa troll i en skog (Nationalmuseum), »Hobergsgubben» (Lunds universitets konstmuseum) samt några folkloristiskt intressanta bilder, föreställande »Trolltjärning av smör». I sin katalog nämner han från detta år också ett par andra målningar, »Maran rider en sovande flicka» och »Maran flyr bort, och hon vaknar». Den förra uppgives vara en kopia. Det ligger kanske nära till hands att gissa, att Hörberg kopierat den excentriska schweiziske målaren J. H. Füsslis bekanta »Nattmara», som han i gravyr kan ha sett hos Sergel, Füsslis vän från Romtiden, som också omfattade Hörberg med vänskap. Det är av intresse att påpeka detta, eftersom Füssli var den, som i europeiskt måleri införde den fornnordiska gudasagan och målade sådana ämnen som Tor dödande Midgårdsormen samt scener ur

Nibelungenlied. Måhända har då Sergel stärkt Hörberg i hans intresse för ämnen ur den nordiska mytologin och sagan. Under en därefter följande tolvårig period, då han huvudsakligen ägnar sig åt sina stora kyrkomålningar, återvänder han till sagoillustrationer först omkring 1800. Han utvecklar då en storartad flit. Till att börja med söker han fördjupa sina arkeologiska kunskaper och gör en del studier efter 1500- och 1600-talsdräkter. Att komma till rätta med vad man under denna tid kallade för »kostymen», var inte så lätt för Hörberg. Han delar sin samtids synnerligen vaga föreställning om forntida dräkter, vapen, hus m. m. Man får därför akta sig att alltför kritiskt betrakta den historiska miljön. Den fornnordiske hjälten föreställde man sig på Gustaf III:s tid närmast som en klassisk heros i renässansrustning, och denna uppfattning hade vunnit burskap bl. a. genom Dresprez' teaterdekorationer. Inte minst dekorationerna till Gustaf Vasa blevo normgivande för den fornnordiska kostymen hos konstnärerna.

Omkring år 1800 finna vi Hörberg träget sysselsatt med att teckna sagor. Han gör både enstaka sagofigurer som Kon Audumbla, Grims död, Hromunder, Sigurd och Brynhilda, Didrik av Bern, och sammanhängande serier av teckningar till sagor som Wilkinasagan, Herrauds saga, Helgesagan, Fritiofsagan, Odens sång m. m. (i Nationalmuseum). Nu tager han också upp visor och tecknar de här för första gången publicerade illustrationerna till Ramundervisan samt fortsätter med andra visor, som Holger Dansk och trollet Burman samt Habor och Signel. Ännu så sent som 1812 finna vi honom i färd med liknande sagoämnen. Då tecknar han »Utdrag af Nordiska Konungars Chronica och Edda Islandorum» (Kungliga biblioteket) samt »Odens sång» (Linköpings stads museum).

II.

Det är verkligen en roande sysselsättning att bläddra i dessa sagoböcker, som nu förvaras i National-

museum, Kungliga Biblioteket och Linköpings stads museum. Vad man först lägger märke till, är den heterogena blandningen av allmogemässiga drag och medeltidsdetaljer samt den fullkomliga frånvaron av historisk kostym, som vi redan talat om. I en teckning till Helgesagan (=Kung Helge och Alfwinnan) ser man till sin häpnad en sängkammare med en romersk vas, på väggen en medeltidssköld och på ett bord två 1700-tals-ljusstakar. På ett par andra bilder i samma serie skådar man en borg, som Hörberg sett på Desprez' dekoration till operan Gustaf Vasa; det är slottet Tre kronor, framställt i den yttersta grad av förenkling, och som sedan återkommer både i bilderna till Fritiofssagan och i vår Ramundervisa. Kostligast äro illustrationerna till »Odens historia», i synnerhet teckningar till avgudatemplet, som fått den mera bekanta formen av ett romanskt kyrkokoar, i vilken Oden sitter med spiran och blixten i sin hand. Nedanför stå på var sin sida Tor, iklädd en präktig renässansrustning och Frigga med svärd och bage utan något som helst som döljer, att hon i själva verket är en antik Diana.

Att bläddra i dessa Hörbergsritningar är verkligen ett nöje; de ha också sin speciella charm. Man märker, att målaren riktigt är sig själv, och man ser lätt, att han glömmer sin lärdom och sin mödosamt förvärvade konstfärdighet för det roliga ämnet. Den fridsälle gubben älskar vilda stridsscener, där vikingarna tumla om och hugga huvudet av varandra. Och lika lössläppt är hans fantasi, då det gäller att skildra hiskliga vidunder, fula varelser och fabelväsen — ett naivt drag, som Hörberg har gemensamt med primitiva konstnärer.

Men ibland sveko honom både kunskap och uppfinningsförmåga. Det återstod då ingenting annat än att hämta accessoirerna från samtiden och från hans egen samhällsklass. Han skapar då bilder, som verka mera pålitliga och tilldragande än de ofta konstlade riddarromantiska forntidsframställningarna. Redan Ehrenstrahl har kommit med ett liknande uppslag i sina götiska bilder för Venngarn. I Hörbergs Helge-

teckningar uppträda sålunda personer, som äro iförda en slags allmogedräkt från 1700-talet. I samma serie är en fornnordisk interiör ingenting annat än en svensk bondstuga på Hörbergs tid, där man lägger märke till långbordet och de små fönstren. Scenen med Rolfs besök hos bonden Rane är en äkta folk-livsbild, där man ser ur korna mjölkas i fällan utanför byn. Bland teckningarna till Habor och Signilds kärlekssaga finns en lika sann allmogeframställning, där Habor sitter och skär en fästmögåva i stugan. Och när kung Ring (i Fritiofssagan) far till gästabud över isen, låter Hörberg honom färdas i en liten vagn, vars förebild, som stod ute i boden på gården, säkerligen var av eget fabrikat. *Folklighet* är det ord man genast får på tungan, när man betraktar dessa teckningar. Ty på ett säreget sätt äro de produkter av den skapande fantasin hos en folkets son, för vars bildningsnivå och sinne dessa sagor en gång voro avpassade. Särskilt gäller detta illustrationerna till sådana kämpavisor som Holger Dansk och Burman, Habor och Signe, framförallt Ramunder.

Sammanfatta vi Hörbergs förmåga som tecknare av nordiska sagor få vi fram ungefär följande drag. Den nordiska karaktären i arkeologiska detaljer är enligt modern åskådning ohjälpligt missuppfattad. Den historiska kostymen är lånad från en senare tid, medeltidens slut och Vasatiden. Någon arkeologisk kunskap om forntidens Sverige kunde man under denna tid ej skapa sig — det saknades både offentliga museisamlingar och avbildningsverk, om man undantager Dahlbergs *Suecia* och Peringskölds *Upplandsbeskrivningar*. En viss klassicism dröjer visserligen ännu kvar i teckningen. Men i jämförelse med samtida verk i denna genre i Danmark — t. ex. av Abildgaard och Eckersberg — äga Hörbergs sago-teckningar en fläkt av nordisk forntidsstämning, som huvudsakligen förmedlas av det folkliga draget. De folklivsskildringar, som han samtidigt utförde, ha tydligen varit av en viss betydelse för honom. Den nationella stämningen i landskap, byggnader och dräkter, som han där lyckats fånga, överflyttar han till de

fornnordiska ämnena på samma sätt som Eckersberg i Danmark. För Hörberg var det lättare att frigöra sig från den klassiska formen, som han påtvingats under akademistudierna; han hade egentligen aldrig blivit herre över den, och när han nu vill skildra sin egen ras, lyckas det bättre.

Hörbergs fornnordiska teckningar böra icke betraktas som tillfälliga, varken i hans egen produktion eller i den samtida konsten. Tvärtom bilda de en inledning till nyromantikens nationella stil, genom vilken den franska klassicismens på det dekorativa riktade formkonst definitivt bröts, och en ny innehålls-betonad och på känslouttryck rikare konst bebädas. I samtida konst är han i sitt intresse för mytologiska ämnen ganska ensam. Först under 1800-talets andra årtionde börja götiska ämnen bli mera talrika, för att på 1820- och 1830-talen bli en verklig plåga.

I Hörbergs livliga sagobilder spåra vi sålunda förebuden till en ny tid, romantiken. Han kan därför betecknas som en slags förromantiker i konsten. I stämning besläktade med dessa ämnen äro hans många religiösa målningar, hans frimurartavlor — mystiska ordensbilder, som han målat till ett antal av nära 50 — och hans målningar med motiv ur Sveriges historia. Med dem börjar den gustavianska klassicismen brytas. Redan i stilen ligger något nytt: en livligare, på rika kontraster uppbyggd bild, och i färg större djup och tyngd.

III.

Visan om Ramunder är vitt spridd i Norden. Första gången omtalas den år 1684 i ett dokument från Medelpad i samband med en gravhög, kallad Ramundshögen. Den äldsta uppteckningen härrör från omkring 1700. Redan vid denna tid var den en omtyckt visa, som spreds i talrika skillingtryck. Den omtalas av akademiapotekare Johan Lambert, vilken som skolgosse vandrade från Nyköping nedåt landet, medförande — enligt en efterlämnad dagbok — till

avsalu »almanackor, böndagstexter, kämpavisor som Ramunder den unge och Truls med bågen». ¹⁾ En tidig uppteckning återfinnes i Arwidssons Svenska fornsånger, varur texten hämtats till denna publicering. ²⁾

För översiktens skull meddelas här först ett kort sammandrag av innehållet i visan.

Ramunder tjänar vid hovet. När drottningen vill giva honom kläder av bast och blaggarna vill han inte taga emot dem. Men fina kläder av silke och sammet vill han däremot ha. Han går till skräddarna och tar mått på en kostym. 50 alnar till byxor och 15 till byxremmar gå åt. Ramunder går till sjöss och seglar till jättarnas land. Sedan han landstigit, möter han sju jättar. Med svärdet »Dymlingen dyra» går han till anfall och dödar dem alla. Därefter träffar han den största jätten, som var 50 alnar bred och 100 alnar lång. Jätten bjuder honom sju tunnor guld, om han skonar honom. Men Ramunder går till strid. Han drar jätten i skägget, så att köttet lossnar från tänderna. Vid nästa dust trampa de ned det stora berget, som de stå på. Sedan tager Ramunder sitt stora svärd och hugger av jättens huvud. Han går därefter till trollen i berget, som gråta av rädsla. Men han dödar dem alla och tager deras skatter. Så stiger han ombord på skeppet, som han lastar med guld och ädla stenar, och seglar över sjön till kejsarens land. Han går upp till kejsarens borg, där alla bli förskräckta. Kejsaren tittar ut genom fönstret för att se den sturvuxne hjälten. Ramunder slår ihop sina händer, så att husen skaka. Så slår han på sitt sköna svärd, så att jorden gungar och fåglarna falla döda ned. Han uppmanar kejsaren att komma ned. När denne icke åtlyder uppmaningen, drager han i porten

¹⁾ H. Schüek, *Ur gamla papper*, Stockholm 1899, IV s. 87. I Kungl. Biblioteket finnes ett odaterat skillingtryck från 1600-talet.

²⁾ Den av Hörberg nyttjade texten, som citeras under laveringarna och som synes återgå på ett skillingtryck, har inte kunnat återfinnas. Den av Arwidsson meddelade och här använda kommer emellertid Hörbergs text ganska nära.

så att hela muren ramlar sönder. Då blir kejsaren förskräckt och lovar giva honom prinsessan, om Ramunder skonar honom. »Det tar jag när jag vill», säger Ramunder och hugger huvudet av kejsaren.

I Mattias Asps latinska avhandling om Söderköping 1736 berättas även om Ramunder. Där citeras också en vers, som visar överensstämmelse med Arwidssons uppteckning (v. 3). Ungefär samma text återfinnes på danska och föreligger i tryck redan 1710. Även i Norge är den känd. Men i Danmark finnes också en annan form av Ramundervisan, kallad Ungen Ranild. Den upptecknades i början av 1600-talet och erinrar i flera hänseende om Ramunder, men har en klarare disposition. Den förstnämnda danska visan heter »Rigen Rambolt og Aller hin sterke», och finnes upptecknad i ett par versioner redan på 1500-talet. Den handlar om en kung, som bor i Uppsala. Han äger en vis dotter och för henne få många män sätta livet till, men icke med hennes vilja. Icke långt därifrån bor en furste, som har sju söner. Den yngste heter Rambolt. Han begiver sig till kungsgården, och vill lära av den visa mön. Aller den starke kommer till kungsgården och friar till mön, men kungen utmanar honom i strid. Det kommer till ett slag mellan dem på sjön. Aller springer upp på kungens skepp, men Rambolt kastar honom med en järnstång över bord. Rambolt står i fören och blickar ut över sjön. Han ser en galen man, som seglar lika fort som fågeln flyger. På Rambolts fråga svarar mannen, att han icke är galen, men att en drake har tagit allt hans guld. Rambolt ber honom visa det land, där draken bor. Mannen lovar då, att Rambolt skall få svärdet Kallebrant och allt guld, om han kan övervinna draken. Rambolt stöter med järnstången i berget och begär att få svärdet. Men draken vill icke lämna det ifrån sig. Rambolt strider då mot draken och dödar den samt tager allt guld och far hem. Där får han höra, att kungen i Uppsala är slagen, och att hans sju bröder äro fallna. Med svärdet Kallebrant hämnar han bröderna och faller Aller. Sedan sänder Rambolt en hampeväv till kunga-

dottern och ber henne sy kläder. Men hon säger, att man skall taga bort hampeväven och komma med silke. Till slut friar han och får ja, varefter han gifter sig med henne.

Slutligen finnas ytterligare två paralleller till vår visa. Det är den isländska sagan om Rhomund (Rhomund Greipssons saga), som redan Björner påpekade i sina »Nordiska Kämpadater», samt den norska folkvisan »Raamund unge». Innehållet i den sistnämnda är i korthet följande. Bonden Stein har tolv söner, av vilka den främste heter Raamund. Han är i kungens tjänst och är även den duktigaste. En gång på lekvalLEN le hovmännen åt honom för hans tarvliga kläder. Han går då till sin fostermor och ber henne sy nya kläder åt sig, men hon gör »varpet av nosleris og veften av vieven harde». Då går han till kungens dotter, och hon gör honom kläder av silke. Men i norr bor ett troll, Holgje kvass, som ästundade kungens dotter. Men Raamund kämpar mot trollet och slår det med en klubba i huvudet, så »hovudet i sjau luter men drive». Raamund blickar ut över fjorden och ser ett troll, »Trugjen ubli sven», rö i en järnbåt. Denne letar efter sin morbror. Raamund följer med Trugjer fram till berget, där alla småtrollen finnas. Han tvingar Trugjen att visa skatten, men det slutar med att han dräper både Trugjen och småtrollen.

so skiva han haaten paa Ijor
 .No lev eg vore der,
 sa han unge Raamund.

Det är omöjligt att här ingå på den vidlyftiga forskningen rörande dessa visors inbördes förhållande. Det bör dock framhållas att en engelsk språkforskare, Le Roy Andrew, sökt göra gällande, att den danska visan om »Rigen Rambolt» skulle vara den äldsta. Från denna skulle sedan de övriga visorna härstamma: den danska om »Ungen Ranild», den norska »Unge Raamund» samt sist den svenska »Ramunder den unge». Den norska härleder han ur den yngre

danska. Mot detta påstående ha både en dansk forskare, Axel Olrik, och en norsk, Knut Liestøl, opponerat. De ha med önskvärd tydlighet visat, att alla visorna ha norskt ursprung. Att vår svenska Ramundervisa har norskt påbrå är allmänt erkänt och påvisat redan av Grundtvig. Typiskt för norska och färöiska visor är t. ex. en passus som denna:

Det stora blå berget de stod uppå
de trampade neder i lera. (v. 11).

Själva tonen i vår Ramundervisa är mera burlesk och förräder tydligare än förebilderna sitt upphov från allmogen, som tyckte om att göra riddarväsendet till föremål för drift. Ett nytt drag har också kommit in med skräddaren.

Liestøl har emellertid påpekat, att den svenska formen icke direkt kan avledas från den norska visan. Den har nämligen flera drag, som saknas i den norska visan, men som återfinnas i sagan. Man måste därför förutsätta tillvaron av en äldre och fullständigare norsk visa, som är gemensam förebild till den yngre danska, till den norska och till den svenska. Liestøl tänker sig i korthet problemet så, att från den gamla sagan om Hromund — en historisk person, som levde på 700-talet i Norge och kring vilken knötos sagor och sägenmotiv — diktades i Norge en visa, som vi icke längre känna. Ur denna härledes den danska om »Rigen Rambolt» samt en senare norsk, som vi icke heller känna, men som var upphovet till den yngre danska om »Ungen Ranild», den norska om »Raamund unge» samt den svenska om Ramunder den unge.

IV.

Jätten Ramunder lokaliseras till otaliga platser i Sverige, Norge, Danmark och Finland. Särskilt starkt är han knuten till Söderköping, Ramundeboda i Närke och Selånger i Jämtland, medan han eljest i

Norrland, Norge, Danmark och särskilt Finland sättes i förbindelse med en mängd jättekast. Det är överhuvud taget mycket enkla sägenmotiv, som spinnas kring själva namnet (fornordiska rammr = stark) och som utgöra förklaringar till detta. Det slag av sägner, som sysselsätta sig med hjältens styrka och hans strid med jättar i allmänhet, ha knappast någon ålderdomlig karaktär och kunna måhända enklast förklaras som tillfälliga lån från den vitt spridda kämpavisan om Ramunder den unge.

Ramundersägnerna kring Söderköping påfordra emellertid ett större intresse. För sju år sedan fäste Arthur Nordén uppmärksamhet på desamma och hans framställning bör därför först refereras.

Sägnerna äro omtalade redan på 1600-talet i de äldsta beskrivningarna över Söderköping av Jöns Persson (1682) och J. N. Cedermarck. Där antydes dock endast Ramunder som sjörövare, och fornborgen på Ramunderberget utpekades som hans boning. Till borgen lokaliseras sedan många sägner, som omtala förtrollade trädgårdar och som berättas i trakten ännu i dag. En uppteckning från 1754 (av rådmannen Carl Arrhenius) förtäljer härom följande:

Vid Egelkärret finnes ett stort berg, kallat Borgen, med murar, som sägas ha uppförts av Ramunder. Vid en öppning i skogen, som hör till Täby socken, berättas de gamla, »att där skulle vara en Trädgård förtrallader, som ingen kan finna uppå, utan han kommer håpandes på honom, och hafwa många berättat, at de varit därinne, och sett en gammal gubbe gå där och ansa om kryddesängarna, och hafwa de plockat både äpplen och päron darsammanstädes, och ätit så mycket de wille, men där de welat bära med sig något, kunde de icke hitta wägen därut, förrän de måste kasta dem ifrån sig. Men ingen kan råka på den trädgården wiljandes. Om han ännu är i behåll, kan ingen weta.»

Ett annat moment i Ramundersägnerna finnes antytt i Södersteens dissertation om Söderköping 1736, där han citerar en stump av visan:

Grims Hrani på Ramshäll
skall fara till sin jungfru på Omberg.

Visans hänvisning till en jungfru på Omberg upprepas i ett flertal sägner, upptecknade bl. a. av lektorerna L. C. Wiede och Johan Vallman. Den senare anför följande strof av en visa:

Jätten från Omberg
hemtar sin brud från Ramshäll.

Många sägner, som genom Nordens försorg upptecknats i vår tid, anknyta till bruden på Omberg. De äga visserligen ett ganska förvirrat och modernt tycke, men något bör väl ligga i detta envisa utpekande av Ramunders friärfärd. Måhända antyder den, att den här meddelade folkvisan och den som vanligen brukar kallas den svenska formen, icke varit den enda här förekommande utan att variationer, vilka mera erinrat om den ursprungligare norska visan, tidigare funnits. Att kombinera den ombergiska bruden med de småländska sägnerna om Arngrimssönerna och Hervarsagan, som Nordén efter Nerman gjort, synes mig däremot vara en lärd men luftig konstruktion.

Litteratur.

De olika Ramundervisorna finnas publicerade i A. E. Arwidsson, Svenska fornsånger, Stockholm 1834, I, s. 114 f., Danmarks gamle Folkviser, udg. af Svend Grundtjig, nr 27 och 28, K. Liestøl och Moltke Moe, Norske Folkviser, Kristiania 1920, nr. 98.

Framställningen om visornas förhållande till varandra är grundad på Knut Liestøl, Norske trollvisor og norrøne sogur, Kristiania 1915, s. 137—151, medan Le Roy Andrews framställning i Studies in the Fornaldarsogur Nordlanda- (i Modern Philology IX nr 3, 1912) icke längre kan följas. I Grundtvigs och Olriks grundlärda anmärkningar till Danmarks gamle Folkviser (I s. 359 f., II s. 653 f. och IV s. 764 f.) finnas upplysningar av stort värde. Bakom hela uppfattningen av den svenska folkvisan ligga de betydelsefulla framställningar, som gjorts av Liestøl i anf. arb. (samt i hans inledning till folkupplagan av Norske Folkviser, Kristiania 1920 s. 18 f. och senast i Nordisk kul-

tur IX, Stockholm 1934, s. 68 f.) och Sverker Ek i hans arbete *Norsk kämpavisa i Östnordisk tradition*, Göteborg 1921, s. 5 f., 109 f.

Litteraturen om Ramundersägnerna är alltför rik att här citeras. För detta arbete ha rådfrågats Elias Grip, Några bidrag till kännedom om svensk allmogeliv, Stockholm 1917 s. 123, Dybeck, *Runa 1842 I*, s. 16 f., *Norden i Folkminnen och Folktankar 1930*, XVII, s. 1 f., där talrika hänvisningar återfinnas bl. a. till den äldre topografiska litteraturen om Söderköping, som här i urval citerats. De finska uppteckningarna äro samlade i *Finlands svenska folkdiktning* (i Svenska Litertursällskapet i Finland), Helsingfors 1919, VII s. 536 och 545 f.

Rörande Pehr Hörbergs liv och konstverksamhet hänvisas till en snart utkommande monografi av författaren. Konstnäreus lavyrer, som här reproduceras, finnas i Nationalmuseum, sign. 28/1874.

Tre märkliga runfynd vid Söderköping.

AV ARTHUR NORDÉN.

Från Söderköping har hittills endast en runsten varit bekant, och den är sedan 1700-talet förlorad. Uppgifterna om den härröra från Peringsköld och den bekante östgötabeskrivaren C. F. Broocman, och den uppges av den förre som »inmurader uthi Rådman- nens Hans Larssons Gatuport», men den var på Broocmans tid (1760) »utnött». Den anges vara en liten sten, blott halvannan meter hög och 64 cm. bred. Inskriften har uppgivit att »Ase och Torger och Alle de läto resa stenen efter Tove, som blev ihjälslagen».

I jämförelse med många runstensbygder i östra Östergötland har Söderköping hittills gjort ett blekt intryck. Detta förhållande undergick emellertid sommaren 1936 en lycklig förändring, i det att dels en av vårt lands märkligaste äldre runstenar, den från Ellerstad-lägenheten Patergärdet, blev vetenskapligt känd och utnyttjad, dels fragment av tvänne andra runstenar, funna på det forna franciskanerklostrets mark, blevo identifierade och till sin fulla betydelse för Söderköpings stadshistoria uppskattade. Den ena av dessa stenar, som tillhört en tidigt kristen grav av den typ, man brukar kalla Eskilstunamonument, har avgivit ett nytt och synnerligen viktigt vittnesbörd om, att samfundsbildningen i Söderköping var i full gång redan vid vikingatidens utgång.

Jag skall nedan mera utförligt sysselsätta mig med vart och ett av dessa för Söderköpingsorten betydelsefulla fornynd.

SÖDERKÖPINGSSTENEN.

Samma givmilda bygd mellan Bråviken och Slätbaken, som för några år sedan gav svensk kulturhistoria det enastående bidraget av en rättsurkund från en forngötisk offerlund under 800-talet, den märkliga runinskriften från Oklunda i Ö. Husby socken, har änyo — eller rättare sagt för två år sedan, fastän fyndet först nu blivit bekant — skänkt vetenskapen ett nytt dokument av snarlik betydelse. Det är denna gång en runsten av det sällsynta slag, som äro skrivna med skrift och språk av vida ålderdomligare typ än de vanliga, ormslingeprydda runstenarna från vår vikingatids slutskede och medeltidens början. Den funna stenen räknar ända upp till ett halvt årtusende högre ålder än dessa, och redan detta säkrar dess rangplats som ett av vårt svenska språks äldsta dokument, så mycket mer som ett av inskriftens ord, uttrycket för det nutida svenska »jag», har en från danska och norska inskrifter skiljaktig form och sannolikt för första gången ger belägg för ett särdrag i just den svenska språkutvecklingen. Men till dess rent språkliga betydelse sällar sig också en annan. Stenen bildar liksom den förmedlande länken mellan den visserligen fåtaliga men dock högintressanta gruppen av de äldsta runstenarna, där inskriften väsentligen går ut på en besvärjelse mot den döde såsom fruktat spöke eller mot gravskändare och där runmästaren-trollkarlen främst av allt nämner sitt namn såsom en garanti för trolldomens effektivitet, och så hela den yngre gruppen av runstenar, som äro äremonument över döda och där främst den dödes namn nämnes jämte tillägget, att den och den reste stenen. För första gången i hela det väldiga nordiska runstensmaterialet förekommer på den nya östgötska stenen ordet »reste» stenen. Men språkskedet ligger

Fig. 1. Fyndstället för Söderköpingsstenen nedanför slutningen av Trädgårdstomten vid Patergården.

så fjärran både från vikingatidens och naturligtvis vår egen tids språk, att inte många av stenens läsare i dess ålderdomshöga *raisidoka* torde kunna urskilja vårt nutida »reste jag».

Man har ofta anledning att erinra sig Geijers sats om det stora, som sker tyst. Fynd av så ålderdomliga inskrifter som denna tillhöra överhuvudtaget det sällsyntare inom arkeologi och språkforskning. I det eljest så fornminnesrika Danmark är ingen sådan sten känd. Det är Norges stolthet, att det äger ett 30-tal dylika stenar eller steninskrifter, av vilka några utgöra själva grundvalarne under den nordiska språkforskningen. Sverige äger numera 22 inskrifter i sten med de äldre runorna, och flertalet av dessa ha varit kända sedan mycket långt tillbaka. Man blir då blott förvånad att höra, att den nu i våra trakter funna stenen legat framgrävd ur den dikeslera, som dolde den, i två år, utan att mer än ett par tre människor vetat om den, och ens överraskning ökas, då man erfar, att stenen hittats praktiskt taget i stadsgränsen till staden Söderköping. Inte ens sedan alarm slagits och en grannstadstidning innehållit en längre artikel om stenen visste man i gårdens omgivning något om att en runsten hittats där, och då jag skulle söka upp stenen, fick jag använda en god del av min eftermiddag till ett vilset sökande på många håll efter en uppslagsända till stenens återfinnande. Först må därför några ord förutskickas om hur stenen upptäcktes.

Upptäckt och fyndlokal. Lantbrukaren Ture Lilja, ägare av smålängheten Patergården i den numera sedan år 1898 utskiftade äldre bymark, som å Söderköpings stadskartor bär namnet Ellestad och Gäddestad utjordar, företog hösten 1954 en mindre rätning av det dike, som löper i åkerkanten nedanför den starka avstjälpningsbranten omedelbart söder om böningshusen på hans lilla gård. För åkerns plöjning hade det nämligen alltid varit hindersamt, att diket på ett ställe gjorde en inskärning i åkermarken för

att väja undan för ett märckblock, som låg djupt begravt i leran och blott med en del av ena kanten skyntade i märkytan. Även andra dylika block nedanför den med stenbräte och slänslår belamrade backslutningen hindrade dikets raka förlopp och avlägsnades av hr Lilja. Flertalet sönderslogos och uppforslades för backslutningen, men för ett av blocken gjorde hr Lilja en urtagning i backens kant och baxade t. v. in blocket där.

Någon tid senare samma höst hade hr Lilja till hjälp i arbetet en äldre släkting, hr August Olsson, och denne kom tillfälligtvis att varsna inskriften på stenens utåt diket vända gavelände. Någon vidare affär gjordes emellertid den gången ej av upptäckten.

Halvtannat år senare, våren 1936, var en skraddare Karlsson, som ägde en bok om runor, på besök hos hr Lilja för att se stenen, och man vände då på denna för att se efter, om det möjligen fanns någon inskrift även på andra sidor. Därvid fann man den ensamstående raden på stenens långsida. Ej heller nu nådde ryktet om den märkliga stenen utanför gården, trots att denna ligger alldeles invid Söderköpings stadsgräns.

Några ord må här inskjutas just om denna gårdens belägenhet, så mycket mer som det är av vikt för stenens uppkallande att full klarhet från början råder över fyndområdets namn och karaktär i kameralt avseende. Sitt nuvarande namn *Patergården* erhöll området såsom ovan nämndes vid ägostyckningen år 1898 [skiftningsinstrumentet i lantmäteristyrelsens (LSA:s) arkiv, D. 18. 385], men även om namnet numera är främmande för ortsbefolkningen och icke nyttjas ens av gårdens ägare, har det tydligen gammal hävd, eftersom redan 1717 års »Extract Jordebok öfver Östergötland» upptager i Drotand socken något som kallas *Stora Pater-Lyckan vid Söderköping*. En gammal med området förtrogen man utpekade även för mig vid mitt besök här 1936 den s. k. *Paterängen* strax i närheten av *Patergården*. Med hjälp av kartor från 1712 (LSA: D. 18. 38¹) och 1764 (ibid., D. 18. 38²) är det lätt att verifiera, att detta Pater-

gårde ligger på det som fordom utgjorde en nu avhyst by *Ellestad*. När avhysningen skedde är svårt att säga, men på 1764 års karta över det då förrättade storskiftet över »Gädderstads Ågor med Ellestads Äng och Ängen» säges det på tal om Ellestad äng: »Denna har efven tillhört ett hemman, som under nembde Stad (d. v. s. Söderköping) blifvit ahyst (sic)». Och den ännu äldre 1712 års karta förklarar detta så på tal om den s. k. Gäddestad äng: »Denna Giäddesta äng warit fordom hemman Men Söderköpings Borgeskap erhållit privilegium thet afhysa och Staden till hielp ägora der under Nyttia och berga».

Genom ett sammanställande av å ena sidan namnet Pater-Ängen resp. Pater-Lyckan och å andra sidan följande anteckningar ur 1500-talets jordeböcker torde man dock bli i stånd att i stora drag teckna gången av den gamla byns utplånande.

I 1545 års jordebok upptages bl. a. *Ellesta äng*h bland Söderköpings stadskyrkas jord; rântan av densamma hade Gustaf Vasa efterskänkt kyrkan »till bygningh».

Att döma av en anteckning i Gustaf Vasas Arf och Eget från år 1560 ha Söderköpings borgare till år 1559 brukat »Åängen, Ällesta, Finengen, Geddersta engh», men detta år (1559) överförde konungen ägorätten på sig: »kendes ifrån borgarna i Sörkiöping anno 59». Saken tycks emellertid ha väckt ond blod, och efter något år har förhållandet återgått till det gamla. År 1561 antecknas nämligen: »Som Sudkiöpings Borgare bekommo igen». Uppenbarligen har området under den katolska tiden genom någon from donation eller eventuellt genom köp kommit dels i stadskyrkans, dels i något klostrets ägo samt slutligen även i hospitalets, varefter det i samband med Västeråsbeslutet 1527 överförts i det allmännas ägo och utarrenderats eller försålts. Att konungen emellertid söker göra det till sitt arv och eget kan emellertid — såsom Erik Lundberg, Topografiska stadsundersökningar: Söderköping, sid. 53, föreslagit — anses tyda på, att donationens givare stått i sådant förhållande till Gustaf Vasa, att konungen kunnat räkna

arvsanspråk efter honom. Den till Ellestad-Gäddestad närmast angränsande större gården Broby hade Gustaf nämligen ärvt efter Sten Sture i samband med arvet av Skenäs godset. Och från Skenäs skänktes just en gård i Broby år 1523 till S:t Jörens hospital i Söderköping — det var Gäddestad, som till en fjärdedel tillhörde stadens hospital.

Fig. 2. Stenens bågige ritade sidor, med det skadade partiets omfällning klart framträdande.

På 1642 års de Rogierkartor över Söderköpings markområde upptages Ellestad och Gäddestad, oaktat de ej äro belägna inom stadens rågång. De äro här angivna som skattejord, ej borgarnas arv och eget med undantag för någon teg.

Jag återvänder till runstenen. Med stor tillförsikt kan man i en forntida by Ellestad se stenens ur-

sprungliga miljö. Då byn emellertid kanske redan vid medeltidens utgång hade upphört att finnas till som by, tvekar man att knyta Ellestadnamnet till stenen, eftersom ortnamnet ej leder den intresserade tillbaka till någon vare sig på kartan eller i folkmedvetandet befintlig lokalitet. Namnet Patergårdesstenen vore, kameralt sett, riktigare, men har det emot sig, att ingen vet, att hr Liljas gård heter Patergårdet, och dessutom är det obekvämt och tungt att uttala. Under sådana omständigheter har jag (Norrr. Tidn. 25.7 1936) föreslagit, att stenen kallas *Söderköpingsstenen*, ett namn som icke direkt kan sägas vara geografiskt oberättigat, då marken någon gång under 1500- eller 1600-talen faktiskt lagts under Söderköpings stads ägo och numera befinner sig alldeles in på staden, så att man vid ett besök på fyndstället knappast har den känslan att befinna sig så mycket utanför staden. Därtill kommer, att det är en fördel, om runstenar av denna allmänt-skandinaviska betydelse genom sina namn inplacera sig i en geografisk miljö, som omedelbart är bekant för så många som möjligt. Ur den synpunkten är namnet *Söderköpingsstenen* bättre än *Drothemsstenen*, som dels i högre grad har väljudet för sig, dels skulle bli en motsvarighet till namnet på den enda urnordiska runsten, Östergötland förut ägt, Skärkindsstenen.

Fyndets bekantgörande. Först i slutet av maj 1936 mötte hr Lilja tillfälligtvis den för Söderköpingsortens arkeologi intresserade hr Inge Jonsson-Djerf och omtalade för honom, att han sedan ett par år hemma på sin gård hade en sten med runor på. Nu blev saken bekantgjord, hr Lilja anmälde själv sitt fynd för bankdirektör Axel Ferb, ordförande i S:t Ragnhilds Gille i Söderköping, och genom hr Jonsson-Djerfs påstötning inflöt i Östergötlands Folkblad en sakrik och vederhäftig artikel, författad av en ung student inom redaktionen, Conny Jonsson, i vilken stenen första gången bragtes till allmänhetens kännedom.

Själv besökte jag stenen dagarna 8—10 juli 1936, varvid jag bl. a. tog ett par gipsavgjutningar av de bägge runristade sidorna samt fotograferade stenen och dess omgivning. I närvaro av intendenten Cnattingius från Östergötlands museum samt medlemmar av styrelsen för S:t Ragnhilds Gille i Söderköping diskuterade jag frågan om stenens framtida placering, en diskussion som jag sedan fortsatte med riksantikvarien i Stockholm. Det var ju förklarligt, att man i Östergötland önskade få stenen för framtiden knuten till S:t Ragnhildsgillet vackra lilla museipark, men för riksantikvarien blev den synpunkten utslagsgivande, att ett språkligt dokument av denna betydelse bör finnas inom räckhåll för den med runologi och nordiska språk arbetande vetenskapen i Uppsala och Stockholm, varför han beslutade, att stenen skulle föras till statens historiska museum — en åtgärd som så mycket hellre kunde försvaras som stenen ju var nyframkommen, alltså ännu icke hade hunnit knyta någon tradition till sig, icke ingått i bygdemedvetandet eller vuxit fast vid någon viss miljö. Ej heller synes stenen låta knyta sig till någon nu urskönjbar grav, någon viss vägpassage eller dyl. Hur litet uppmärksamhet stenen väckt i sin omedelbaraste omgivning fick jag, som nämnt, ett drastiskt intryck av, då jag vid min ankomst till platsen fick använda en lång tid till att låfängt efterfråga stenen i de på Ellestad och Gädderstad utjordar belägna stugorna — ingen av de hemmavarande kvinnorna hade hört omtalas, att en runsten hittats där, och endast genom att med hjälp av ett par ynglingar leta mig fram till det dike, som hr Lilja grävt, lyckades jag söka mig fram till stenen.

I det under byggnad stående, nya Historiska museet i Stockholm ingår ett galleri, där runskriftens historia i Sverige skall åskådliggöras genom att en serie av rundokument från äldsta tider fram mot våra dagar skola utställas. Med sin utomordentliga betydelse för tidfästandet av en viktig etapp i såväl skriftens som språkets historia just i det mest dramatiskt spännande momentet: övergångsskedet från

urnordisk till fornnordisk tid, har den nya östgötska runstenen sin värdigaste plats här i detta centrala svenska runskriftsgalleri, där stenen blir tillgänglig även för den mängd av utländska forskare, som besöka Stockholm i studiesyfte. Detta bör det östgötska byggeintressets bevakare förstå och lojalt böja sig för beslutet om stenens flyttande till Stockholm — ett beslut, varom bland de närmast sakkunniga icke råder mer än en mening.

Fig. 3. Gipsavgjütning av runorna å stenens långsida.

Stenens utseende, runornas anordning. Stenen är ett i längdriktningen itukluvet märkblock av en oroligt strimmad gnejs. Dess längd är c:a 110 cm., dess största bredd är något över 60 cm. och längden störst 70 cm. Den breda och flata brottsida, som bildats, då blocket klövs, förefanns redan, då inskriften anbragtes på stenen: kanternas vittring är runtom gammal, »barken» sitter djupt inne i stenens yta, men dessutom saknas i brottkanten ovanför smalsidans rundad varje spår av stavfragment, som skulle kunna tillhöra en nu bortsprängd runserie.

Medan den klyftning av blocket, som resulterat i den breda och flata framsidan av stenen, är ursprunglig, är däremot en avspjälkning av stenens ena kantsida, vilken tyvärr borttagit en viktig del av inskriften, av sentida ursprung. Avspjälkningens läge och

omfattning framgår av fotografierna av stenen, innan den ännu upptagits ur diket. Frånvaron av »bark» i släppans yta och de kvarstående ovittrade brottkanterna ange, att denna skada har tillfogats stenen i mycket sen tid, en omständighet som inger förhoppningar, att det nu saknade stycket av inskriften skall kunna återfinnas vid markgrävningar i närheten av fyndstället för stenen.

Fig. 4. Gipsavgjutning av runorna å stenens toppyta.

Även i stenens fotände har en släppa avskilts från blocket, vilket nu vållar ett fult inhack i stenens kontur. Som stenen står rest i sitt nuvarande skick, kan den inte egentligen kallas vacker. Den har en gång tett sig mera regelbundet fyrkantig och jämn.

Runinskriften är fördelad på två av blockets sidor. På ena smalsidan står, med läsriktning nedifrån och uppåt, en ensam rad, som på ett avstånd av 3 till 6 å 7 cm. löper parallell med den avklyftade bredsidans brottkant. Inskriftraden löper omedelbart över på stenens toppyta, vars första rad är insiktad fullt i linje med smalsidans rad. Toppytan är som nämnt nu skadad av den bortfallna släppan, som tagit dess

ena sida med sig, men den motsvarande andra kanten av toppytan kvarstår i ursprungligt skick, vilket framgår därav, att sista runan i översta raden icke fått rum helt i svit med de övriga utan måst trängas in snett under den föregående.

Inskriften läses sedan »oxvändningsvis» i toppytans mellersta rad, d. v. s. man skriver som när oxen vänder under plöjningen, ömsevis från vänster till höger och från höger till vänster. Härefter kommer en rad med regelbundet upprepade k- och i-runor, vilka otvivelaktigt äro att anse som en besvärjelse.

Emellertid har även denna eljest så klara och rediga text vanställts av det slumpens fatala spel, som synes oundvikligen höra samman med alla dessa gamla skrifturkunder och som gör dem alla till sådana förtyvlat krångliga, ofta hopplösa gissgator för oss, senare tiders teckentydare, som anstränga våra hjärnor till det yttersta för att fylla ut det, som vittring eller ovarsam framfart utplånat. Här har antingen ett slag eller vanlig frostsprängning avlägsnat en triangelformig bit av stenens ena övre hörn, som tydligen varit en s. k. släppa, och olyckligtvis skjuter triangelspets in i texten just på det ömtaliga ställe, där smalsidans runrad löper samman med toppsidans övre rad.

Från denna rads sista runa, s, till den beräknade kanten mot toppytan har det varit ca 14 cm., vilket ger utrymme för 3 å 4 runor, och så från kanten på toppytan till dess första nu bevarade runa, k, 6 högst 8 cm., vilket ger utrymme för 1 högst 2 runor. Fyra å fem runor ha här gått förlorade, men sammanhanget ger vid handen, att de alla ha tillhört det mittre partiet av ett och samma ord, ett verb, som börjar med *afs* och slutar med l:a personens efterställda personliga pronomen *-ka*, en förkortning av *eka*, jag (jfr latinets *ego* och tyskans *ich*, fornisländskans *ek*). Ristningens första moment, omfattande smalsidans ensamma rad och några runor av toppytans övre rad, kommer då att lyda:

e k a s i g i m a r a r a i s t . . . k a

vari man urskiljer pronominet *eka*, jag, vidare mansnamnet *Sigimarrar*, vårt Sigmar, och ett rimligtvis i imperfektum stående verb, som alltså bör sluta på *dokA* i enlighet med det följande, klart imperfektböjda verbet

R A I S I D O K A,

vari man lätt urskönjer ett regelbundet bildat urnordiskt *raisido*, »jag reste», med efterställt pronomensuffix *-ka*, av *eka*, »jag».

Därmed är toppytans översta rad slut, hur trängt ristaren haft om utrymmet framgår av, att han måst placera sista runan i ordet »reste-jag», *A*-runan, snett under *k*-runan.

Därpå gör ristaren sin oxvändning och fortsätter att skriva objektet till de bägge satspredikaten, eller eventuellt blott till »reste», nämligen ordet *sten*, från höger, när han höll mejseln sist, och till vänster. Toppytans mellersta rad innehåller alltså runföljden

R A H I A I S

Här möter oss stenens andra vansklighet. Hör den opp-och-nedvända *R*-runan till ordet *staina* eller ingår den i ett ord, vars övriga del befinner sig på den bortfallna släppan? Från den regelrätta grammatikens synpunkt borde den icke under några omständigheter kunna höra till ordet *sten*, ty detta är ju här ackusativobjekt och bör alltså ha den regelrätta ackusativformen *staina*. Men å andra sidan löper *R*-runan så omedelbart i svit med de andra runorna och är avståndet till stenens kant så obetydligt, att man näppeligen torde kunna komma ifrån, att den hör till rungruppen *staina*. Det fragment av en runa, som kvarstår efter *R*'et, bör kunna ha varit begynnelseljudet i ett demonstrativt pronomen med betydelsen »denna».

På de ytterligt svårbedömda frågor av ljud- och formhistorisk art, som läsningen *stainaR* i st. f. ett väntat regelrätt *staina* tvingar tolkaren att ta ställ-

ning till, skall jag här ej ingå utan nöjer mig med att hänvisa till min utförligare publicering av inskriften i Fornvännen 1937.

Jag räknar, kort sagt, med att ristaren velat säga: »Jag Sigmar avs . . . och reste denna sten», varpå han tillagt en rad trollrunor, bestående av *i*- och *k*-runor i grupper. Det genom skadan å stenen nu i mitten förstörda ordet gissar jag ha velat uttrycka, att ristaren avspjälkade, avskilde, avskar, avsatte stenen i längdriktningen — den är som nämnt avsiktligt itukluven från ovan och ned —, innan han högg in runorna.

Trollrunornas problem — *ik*-formeln — är f. n. så dunkelt upplyst, att jag här ej vill ta upp utrymmet genom ett uppradande av de paralleller, man kan anföra till vår stens runföljd. Jag hänvisar även därvidlag till min framställning i Fornvännen. Så mycket kan antydias, att formelns förekomst på några andra — dock yngre — stenar, bl. a. den östgötska Ledbergsstenen, synes ge vid handen, att den ansetts ge skydd mot gengångare eller sådana, som våldförde sig på just dylika resta stenvärdar.

Stenen behöver emellertid inte nödvändigt anses ha varit rest över en död. Genom några stenar från samma tid som Söderköpingsstenen, därav två i Blekinge och en nyfunnen norsk sten, vet man, att man även kunde resa stenar med runtrollad för att främja markernas bördighet eller värna betesmark mot djurtjuvar. Tyvärr lämnar varken Söderköpingsstenens egen text eller dess fyndmiljö, såvitt man ännu hunnit undersöka denna, någon ledning för våra gissningar, vad syftet med stenens resande och inskriftens anbringande på densamma kan ha varit.

o

Det återstår att säga några ord om stenens väsentligaste betydelse ur vetenskaplig synpunkt.

Jag har redan antytt dess rangställning som en förmedlande länk mellan hela den äldsta gruppen av svensk-norska runstenar med uppenbar gravmagisk

syftning och den yngre gruppen av stenar, alla äreminnen över döda och med texter byggda på formuläret »N. N. reste stenen över N. N.». Jag har vidare ifrågasatt, om icke dess inledande *eka* ger det första spåret av svenskans särutveckling från de bägge övriga skandinaviska systerspråken, danskan och norskan.

Härtill kommer emellertid flera andra märkliga sidor hos stenens såväl språk- som skriftform.

Inskriften är utförd med runor av den äldre samgerimanska typen men med de yngre typer av *k*-, *a*- och *s*-runorna, som äro kända från de s. k. Listerstenarna i Blekinge eller Järsbergsstenen i Värmland. Mot dessa hittills såsom relativt unga ansedda utvecklingsformer av de äldsta runorna kontrasterar på ett förbluffande sätt språkets utomordentligt ålderdomliga struktur — det är t. ex. avgjort äldre än Björketorpsstenens språk, och möjligt är att fyndet kommer marken att gunga under hela det område av nordisk filologi, där nu under många år ett tumult av heta strider rasat: gränsskedet, där det med gotiskan jämförbara urnordiska språket först så småningom och därpå i en våldsam nyfödelse upphör att vara urnordiskt och blir vikingatidens från Edda och sagor välkända fornnordiska språk. En imperfektform, motsvarande vårt nutida »jag reste», av så ålderdomligt slag som stenens *raisidoka*, med dess bevarade *o*, vill man absolut icke medge vara möjlig ens under 500-talet, om prof. Magnus Olsens tolkning av den till tiden 550—600 tidfästa, nyfunna norska runkammaren från Setre är riktig. Inskriftens begynnelseord, *eka*, ställt framför namnet *Sigimmar*, »Sigmar», betyder »jag», men har en ålderdomligare form än som hittills är anträffad i någon annan nordisk runinskrift, där det genomgående i denna ställning heter »*ek*», men det är utfört med en *k*-runa, liknande vårt *Y*, som hittills ansetts vara åtskilligt yngre än den äldre runradens vanliga *k*-runa, vilken liknar en liten vinkelhake, ställd på kant.

Å andra sidan är runmästarens språk inte konsekvent i sin gammalmodighet. *Sigimmar*R skriver han,

men det bör heta *SigimariR*, och har han verkligen menat att skriva *stainaR*, så har han gjort en dunderbock, som kommer en att fullkomligt studsa: satt objektet i subjektsskasus!

Det märkliga är nämligen, att vi redan förut i Sverige ha några stenar med just samma relativt unga runformer som Söderköpingsstenen men också med samma förbryllande blandning av gammalt och nytt i språket. Det är de berömda s. k. Listerstenarna i Blekinge, bland vilka Stentofte- och Björketorpsstenarnas runor sammanfalla med Söderköpingsstens till full identitet. Söderköpingsstenen framstår dock såsom äldre än dessa, bl. a. därför att den har urnordiskt svagtonigt långt -o kvar (i ordet *raisido*), där de blekingska stenarna redan ha det förvandlat till -a.

Folkvandringstidens nordiska språk har tydligen befunnit sig i en våldsam inre omdaning, och det osäkerhetstillstånd, som därvid rädde, avspeglar sig i den vacklan mellan äldre och yngre former och i det bruk av arkaiserande men därvidlag ibland felkonstruerade ord- och böjningsformer, som man iakttagit i tidens till oss komna skriftminnen. Det är Söderköpingsstens största betydelse att den bringar ett nytt bidrag till kännedomen om det väldigaste brytningsskedet i vårt nordiska fornspråk eller rättare sagt: bringar oss i kontakt med utgångsläget för den revolution, som under 500-talet e. Kr. sätter in på detta område och snart omskapar uttal och formlära till svårigenkännlighet. Genom det fynd av en kam med runinskrift, som häromåret gjordes vid Setre i Norge, vet man att språket i Norden redan under den tid, kammen arkeologiskt visar tillhöra, 550—600 e. Kr., uppvisar yngre drag än Söderköpingsstens text. Har Söderköpingsmästaren icke medvetet gjort sitt språk äldre, när han skrev *raisido*, än när han själv i vardagslag uttalade ordet, måste man komma till den slutsatsen, att vår sten med större rätt bör tillskrivas 500-talets början än dess mitt eller slut. Men har man redan så tidigt använt runor av så sen form som stenens a-, k- och s-runor? Ett antagande

att så skett omkastar åtskilligt av det som hittills gällt som säkert i vårt vetande om runorna, och det drar med sig konsekvenser för dateringen av flera runinskrifter från den s. k. övergångstiden, vilka tillhöra våra mest gåtfulla.

o

Som runprovins hävdar alltjämt Östergötland, Rökstenens hemland, sin rangplats som vårt lands kanske förnämsta, väl icke genom mängden av inskrifter men genom de bevarade monumentens vetenskapliga betydelse. Genom det senaste fyndet är runornas hela utvecklingsserie nu belagd på östgötsk mark. Vi ha inom våra gränser en av de äldsta runinskrifterna i Norden, ristningen vid Himmelstadslund, som t. o. m. är sammanskriven med ett hållristningsskepp, vi ha Vadstenabakteaten med dess klassiska runalfabet från omkr. 500 och vi ha Skärkindsstenen. Alla dessa ha runor av ren samgermansk typ. Nu kommer Söderköpingsstenen och ger detta runalfabets yngre fas. Den största serie runinskrifter, som är känd i Norden, med Rökstenen och Oklundahällen i spetsen, ger i Östergötland exempel på det gamla alfabetets omstuvning i de s. k. svensk-norska runornas form. En lek med gamla och unga runor i blandning sådan som den som föreligger på Rökstenen eller på Ingelstadsristningen vid Norrköping visar, att här i landskapet runmästarna haft ett särskilt nöje av att hålla den runologiska lärdomen vid liv och vid tillfälle briljera med den.

Onekligen har upptäckterna av deras verk kommit i ett snabbt tempo på de senaste åren: Himmelstadslundsrifningen, Oklundainskriften och nu senast Söderköpingsstenen.

Har landskapets jord ännu större överraskningar i beredskap åt dess sentida söner? Ingen hoppas innerligare därpå än den som nedtecknar dessa förberedande notiser om ett av de märkligaste fornfynd, landskapets jord på länge givit från sig.

Två runstensfragment.

En tidig-kristen gravvård från 1000-talets
Drothemskyrka.

Frågan om Söderköpings ålder har alltid med iver diskuterats. De talrika och till sin kulturhistoriska betydelse ovanligt fängslande fynd, som framkommit vid Bror Schnittgers och Erik Lundbergs grävningar i staden, ha tillfullo klargjort, att på platsen funnits en hamn med tillhörande köpmansbodan redan på 900-talet. Att samhällsbildningen sedermera nått en betydande grad av rikedom och social organisation redan vid vikingatidens slut strax efter 1000-talets mitt, därom talar också ett runstensfynd, som gjordes av Erik Lundberg vid dennes utgrävning av det forna franciskanerklostrets kyrkorester men som först nu blivit till sin verkliga betydelse värdesatt.

Strax öster om Drothems kyrka anträffades år 1926 vid då utförda grävningar grundmurarna till en byggnad, som med ledning av en av Jöns Pärsson Austrovius år 1680 meddelad uppgift (se Medd. fr. Ögs forn.-för. 1913—1914, sid. 81) med stor säkerhet kan identifieras som Söderköpings franciskanerklostrets kyrka. Vid genombrytandet av en mur, som liksom de övriga bestod av tämligen välformade gråstenskvadrer, anträffades fragment av tvänne runstenar (av utgrävaren, dr Lundberg, a. st., oriktigt uppfattade som delar av samma sten).

Det ena fragmentet har tillhört en runsten av vanligt slag, medan det andra åter utgör del av en tidig kristen gravvård av det slag, som efter det av Sune Lindqvist undersökta och publicerade, först observerade exemplaret brukar gå under benämningen »Eskilstunamonument».

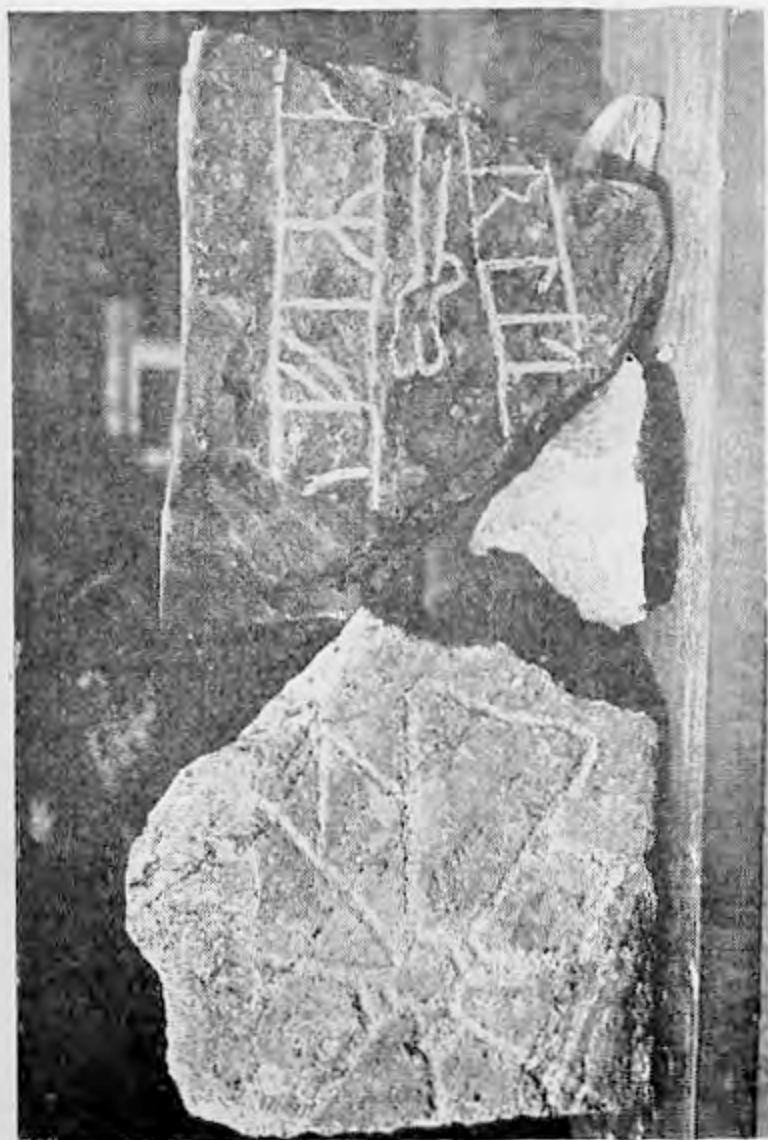

Fig. 5. De två runstensfragmenten från Söderköpings franciskanerklosters grundmurar.
Det t. v. har tillhört gavelhällen i ett tidigt-kristet gravmonument.

Runstensfragmentet innehåller ett mörkt gryt och har klyftningsytorna helt rostbelagda. Framsidan med runtexten är helt brunröd utom i huggspåren, som därför avteckna sig ovanligt skarpt mot den övriga ytan. Fragmentet, som att döma av de mot varandra uppåt sammanlöpande ormslingorna, utgör övre delen av stenen, nära toppen, är en platt håll med släta fram- och baksidor. Måtten äro: tj. 15 cm., den ristade sidans st.-l. 35 cm. och st.-br. 40 cm.

Inskriften börjar med den böjda bistaven av en *u*-runa, varefter följa ett *f*, ett *i* och ett *R* samt ett ordskillnadstecken :. Efter detta *ufiR*, »över», väntar man ett personnamn, men endast första runan i detta återstår nu och denna därtill defekt. Huvudstaven är helt bevarad, och möjligen är en snett uppåtriktad, tydlig skära alldeles invid brottkanten det som återstår av bistaven i en *k*-runa. En ansats till ännu en bistav, som skulle förvandla runan till en *f*-runa, skymtar också, men den låter iakttaga sig på allt för kort sträcka, för att man skulle våga räkna med den som säker. Den övervägande sannolikheten talar för att runan är en *k*-runa eller möjligen blott en *i*-runa.

Den motstående runslingan börjar med ett *r*, varefter följer ett ordavskiljningstecken som det förra. Därpå följa runorna *lit*, isl. *lét*, 'lät', varpå i brottkanten skymtar nedre punkten i ordavskiljningstecknet, som har följt på ordet.

Översättning: över *k* *r* lät . . .

Stenen var vid mitt besök på Gilleskullen sommaren 1936 till stor del inbakad i murbruk, vilket jag avlägsnade, då runföljden klart framträdde. Stenen tillhör S:t Ragnhilds Gilles samlingar.

Det är emellertid icke till denna utan till den samtidigt anträffade andra runstensbiten, som det verkliga intresset knyter sig.

Stenfragmentet anträffades under samma omständigheter som föregående. Ämnet är en rödaktig gnejs, måtten 38×34 cm. med en tjocklek av 11.5 cm. Den

skivliknande hällen har, såsom nyss antyddes, tillhört ett gravmonument av den tidiga kristna typ, som brukar benämnas »Eskilstunamonument» och som att döma av hittills gjorda fynd förefaller att ha varit

Fig. 6. Grav från Vreta Kloster av just sådan typ som den, vilken Söderköpingshällen har tillhört. Såväl lock som gavelhällen voro smyckade med runinskriffter och ristningar i runslenarnas karaktäristiska stil.

särskilt utmärkande för östgötska kyrkor och kloster under 1000-talets slutskede och 1100-talets förra del. Sigurd Curman, som i *Arkeologiska studier tillägnade h. k. h. kronprins Gustaf Adolf*, 1932, sid. 141—151, ingående behandlat de i Vreta kloster funno hällarna

av denna typ, framhåller hurusom Östergötland, tack vare fynden från ej mindre än 19 socknar framstår »såsom det på dylika monument rikaste landskapet». Hittills har fyndområdet i Östergötland förefallit ha haft sin tyngdpunkt förlagd till de mellersta och västliga delen av landskapet, men Söderköpingsfyndet visar, sammanställt med tidigare kända hållar från Kuddby och Kimstad, att denna form av monumentala gravvårdar ingalunda varit främmande för landskapets östliga delar. I regel visa de sig följa de kyrkor, som under den äldsta missionstiden anlagts av kungsfogdarna på landskapets husaby-gårdar, och då detta enligt den hittills gängse dateringen av hållarna bör ha skett under 1000-talets senaste del, medan åter de romanska stenkyrkor, som hållarna nu följa, tillhöra tiden 1120—1140, enligt den av Erik Lundberg givna dateringen, följer därav, såsom Sigurd Curman särskilt understrukt (a. st. sid. 150 f.), att man på alla dessa platser bör kunna förutsätta förekomsten av en äldre grupp av kyrkor än den till våra dagar bevarade äldsta stenkyrkogruppen. »Dessa äldre kyrkor torde hava varit av trä, sannolikt uppförda i stavkonstruktion».

Vad Söderköpingshällen beträffar, lämnar den följande anknytningar för en datering:

Hällens ena sida prydes av ett kort med spetsigt vinklade utfyllnader mellan korsarmarna, en typ av kors som visserligen icke synes ha någon direkt motsvarighet på f. n. kända östgötska runstenar men väl däremot från angränsande runprovinser, t. ex. Södermanland, jfr Brate-Wessén, Södermanlands runinskrifter, pl. 15, 85, 86, 110, 114, 124, 152, 156, 173, 178. Typen hänvisar alltså helt allmänt till senare hälften av 1000-talet. Den motstående sidan upptages av ytterpartiet av ett bandflättningsornament, *inhugget* i stenytan liksom korset. Det är av snarlik art som andra dylika gravhällars.

Stenfragmentet anträffades som nämnt inmurat i en mur, tillhörande det forna franciskanerklostrets kyrka. De framgrävda delarna av denna utgjordes dels av ett polygont kor av tegel i munkförband,

dels av den ursprungliga kyrka, till vilken detta polygon kor senare fogats. Denna äldsta kyrka hade långhusets koravslutning smalare samt sannolikt rak, och det var i dess murverk, stenstycket låg. Stenen hade alltså mistat sitt affektionsvärde och sönderslagits innan denna kyrka uppfördes. Franciskanerklostret omnämnes första gången i en handling av år 1274, och därmed stämmer, att den äldre klosterkyrkan av planformerna att döma synes ansluta sig till äldre 1200-talsarkitektur, medan det tillbyggda koret hör närmare samman med sådana yngre byggnader som Riddarholmskyrkan, som bekant Stockholms franciskanerklostrets kyrka från år 1289.

Då nu franciskanerklostret var beläget blott ett par tiotal meter öster om Drothems kyrka, synes man fullt berättigad att antaga, att stenfragmentet kommit från en gravkista av den ståtliga form, som »Eskilstunamonumenten» utgöra, och vilken varit rest invid den äldre kyrka, som på 1000-talet befann sig på den nuvarande Drothemskyrkans plats. Ett ingalunda oviktigt bidrag till kännedomen om kyrkobilidningens ålder på den ort, som sedan blev Söderköping. Måhända är man icke oberättigad att ur stenfragmentet utläsa ett nytt vittnesbörd om, att samfundsbildningen i Söderköping var i full gång redan vid vikingatidens utgång: redan under medeltidens första årtionden fanns uppenbarligen sockenkyrkan anlagd på sin nuvarande plats, invid det gamla salutorg, som egentligen är äldre än stadsbildningen och i själva verket dennas upphov. Så anlägges, såsom Erik Lundberg i sin utomordentligt fängslande studie över Söderköpings uppkomst ådagalagt, i närheten av detta torg med dess kyrka en köpmanskoloni, vilken först använder sockenkyrkan, innan de bägge stadskyrkorna, Sanct Laurentii och Sanct Egidii, byggs. Lundbergs teoretiskt vunna slutsatser ha alltså genom det av honom själv gjorda, ehuru till sin innebörd icke identifierade gravkistfyndet, på ett vackert sätt bekräftats, samtidigt som det givit en fast kronologisk utgångspunkt för den av honom skisserade utvecklingsprocessen. — Stenen tillhör S:t Ragnhilds Gille.

Litteratur: Conny Jonsson: En märkelig run-inskrift funnen vid Söderköping. Runnagi på en sten från urnordisk språkperiod. Ett språkligt minnesmärke från 600-talet. Art. i Östergötlands Folkblad den 30 juni 1936. — Arthur Nordén: brev till riksantikvarien om fyndet d. 5. 7 1936. Undersökningsrapporter i ATA. — D e n s.: Det märkliga runfyndet från Söderköping. Den urnordiska inskriften av största språkliga betydelse. Art. i Norrköpings Tidningar d. 25. 7 1936. — D e n s.: Svensk språkurkund från 500-talet: urnordisk runsten framgrävd vid Söderköping. En överraskning för språkmännen: uråldriga ordformer i relativt sen skriftdräkt. Art. i Stockholms Tidn. 26. 7 1936.

Hus på medar ännu en gång.

Av

Professor Sigurd Erixon.

Tyvärr ser det ut, som om den skildring av hus på medar, som jag gav i föregående årgång av Gillets årsbok, ej skulle beröra Söderköpingsorten. Den hade dock det goda med sig, att frågan om det gamla huset på medar vid Wiganderska ladan invid ån börjat klarna. De spörsmål, som jag förut framställt vid samtal med olika personer och i pressen rörande denna byggnad, blevo icke besvarade. Nu har det emellertid meddelats mig från säkert håll — från ättlingar till den Wigander, som innehade ladan och huset i fråga — att medarna ej egent-

Fig. 1. Lakabusa från Hammars s:n.

ligen hörde till utan påsatts en gång för rent tillfälligt bruk. Den tidigare uppgiften, att huset begagnats som fiskarhydda ute på Slätbakens is, synes alltså vara ogrundad.

Detta behöver dock icke betyda, att sådana hus ej begagnats även vid östgötakusten. Jag vädjar till alla, som kunna bidra med upplysningar härom, att hava vänligheten nedskriva dessa och meddela mig dem.

Fig. 2. Lakahusa från Hammars s:n.

Sedan jag skrev om ämnet i årsboken, har jag erhållit en mångfald nya upplysningar om dylika slädhus i olika delar av vårt land. De, som närmast kunna intressera denna årsboks läsare röra fisket i Vättern, där de tydligen flitigt brukats runt hela sjön.

Jag har redan redogjort för förhållandena vid Hästholmen. Nu ha Etnologiska undersökningens medarbetare vid Nordiska museet skaffat mig likartade uppgifter från Bankeryds socken i Tvetå härad i Småland samt från Habo och Gustav Adolfs socknar i Vartofta härad i Västergötland vid Vätterns sydvästra ände samt från Hammars socken i Sundbo härad i Närke, vid sjöns nord-

spets. Det visar sig, att det huvudsakligen var vid metning av lake på isen, som dessa hus begagnats — och delvis ännu begagnas. De äro av utomordentligt stort intresse ur etnologisk synpunkt, men det skulle föra för långt att här ge en närmare beskrivning. Vare nog sagt, att de stundom varit ovala och flätade av ris eller halm (Gustav Adolfs socken), haft formen av ett tält som en lappkäta (Hammars socken), varit uppbyggda av båt-

Fig. 3. Herdehydda på medar från Telemarken, Norge.

halvor, fig. 1 (Hammars socken) eller också — vilket är vanligast — bestått av ett litet skjul av bräder, fig. 2. Det vanligaste namnet har varit »lakabusa» såväl vid Vätterns norra som södra ände. Invändigt hade man en gryta eller kamin att elda i.

Som erinran om företeelsens existens på andra håll meddelar jag här en bild av en liten herdebod på medar från Telemarken i Norge, fig. 3. Den begagnades till ett slags rörligt krypin för boskapsvaktare, och kunde vara bra att ha exempelvis vid besök av vargar. Hyddan är byggd i mycket ålderdomlig teknik av bräder, som naglats ihop med trädubbar. Samma form har begagnats av våra lappar för förvaring av matvaror.